

DZIEJE BUŁGARII XIX I XX w. NA ŁAMACH CZASOPISM HISTORYCZNYCH
(1966 - 1969)

Przegląd niniejszy jest dalszym ciągiem informacji opublikowanej przed trzema laty na łamach „Studiów”, która obejmowała okres do wiosny 1966 r.¹ Uwzględniono w nim najważniejsze czasopisma, które do wiosny 1969 r. były dostępne w Warszawie. Podkreślić należy, iż nie udało się dotrzeć do wielu wydawnictw bułgarskich publikowanych zwłaszcza przez wyższe uczelnie, gdzie — jak można sądzić — znajdują się również ciekawe artykuły. Dziewięćdziesiąta rocznica powstania niepodległej Bułgarii, która przypadała na wiosnę 1968 r., stała się okazją do szeregu publikacji analizujących okoliczności odzyskania niepodległości. Kilku autorów zajęło się wydarzeniami poprzedzającymi wyzwolenie. Dzieje sprzysiężenia łomskiego przedstawił S. Damjanow². Zwrócił on m. in. uwagę na stosunkowo szeroki zasięg grupy spiskowców, polemizując z tezą niektórych historyków radzieckich, jakoby działali oni tylko w środowisku burżuazyjnym. O udziale Bułgarów w wojnie krymskiej pisał R. Boew³, a niemal pełną listę uczestników oddziału partyzanckiego Chadży Dimitra i Stefana Karadży zestawili S. Welikow i N. Fermandziew⁴. Dążenie Bułgarów do odzyskania niepodległości wpływało na ich sympatie do walk wyzwoleniczych innych narodów. Przyczynek do tego zagadnienia przedstawił S. Damjanow⁵.

Rozprawy związane bezpośrednio z powstaniem państwa bułgarskiego dotyczą ruchu wyzwolenczego wśród Bułgarów oraz niektórych zagadnień dyplomatycznych. Artykuły S. Radewa, A. Kalinkowa i P. Koledarowa oraz J. Mitewa wiążą się z dziewięćdziesiątą rocznicą powstania kwietniowego 1876 r.⁶ Analiza problemów związanych z powstaniem jesienią 1878 r. w Macedonii posłużyła Chr. Christowowi za punkt wyjścia dla przedstawienia kilku zasadniczych problemów

¹ J. Tomaszewski, *Dzieje Bułgarii XIX i XX w. na łamach czasopism historycznych*, „Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. III, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967.

² S. Damjanov, *Lomskoto sazakljatie (1867 - 1869)*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 2.

³ R. Boev, *Ošte za učastieto na bǎlgari v krimskata vojna (1853 - 1856 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 1.

⁴ S. Velikov, N. Fermandziev, *Ošte za učastničite v četata na Chadži Dimităr i Stefan Karadža*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 2.

⁵ S. Damjanov, *Kubinskata vojna za nezavisimost ot 1868 - 1878 g. i bǎlgarskata obštestvenost*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 4.

⁶ S. Radev, *Otraženie na aprilskoto vǎstanie prez 1876 g. v ungarskija pečat*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 3; A. Kalinkov, P. Koledarov, *Devetdeset-godišnina na aprilskoto vǎstanie*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 4; J. Mitev, *Aprilskoto vǎstanie 1876 godina*, „Novo vreme”, 1966, nr 4.

związanych z odzyskaniem niepodległości Bułgarii⁷. Autor polemizował przede wszystkim z tendencją do pomniejszania roli narodu bułgarskiego w odzyskaniu niepodległości (przy czym przemilcza się całą epokę bułgarskiego odrodzenia narodowego) oraz sprowadzania wojny rosyjsko-tureckiej 1877/78 r. do walki Rosji o własne interesy. „Stąd wynika twierdzenie, że dyktat berliński był bardziej postępowy i sprawiedliwy niż umowa w San Stefano, gdyż stanowił cios dla rosyjskiej ekspansji na Bałkanach i usunął »niebezpieczeństwo zawładnięcia« Macedonią przez Bułgarów”. Christow stwierdza, iż nie ma żadnych źródeł, które by informowały o niebułgarskiej ludności słowiańskiej w Macedonii w epoce odrodzenia narodowego, natomiast przytacza szereg argumentów na rzecz istnienia w tym kraju bułgarskiej świadomości narodowej. Powstanie 1878 r. było reakcją bułgarskiej ludności Macedonii na kongres berliński.

Artykuł Chr. Christowa ma wybitnie polemiczny charakter, choć na ogół nie są bezpośrednio wskazane poglądy, którym się on przeciwstawia. W rezultacie czytelnik odnosi wrażenie pewnej jednostronności, właściwej wszelkim polemikom. Sformułowane w nim zasadnicze tezy przewijają się także przez inne artykuły.

Problemem charakteru wojny 1877/78 r. i udziału w niej Bułgarii zajął się W. Chadżinikołow⁸. Udokumentował on obszernie pomoc Bułgarów dla wojsk rosyjskich, działalność bułgarskich oddziałów partyzanckich i regularnych itp. Sformułował wreszcie tezę, że choć Rosja w wojnie miała na widoku własne cele, określone klasowym charakterem caratu, to jednakże wojna z Turcją obiektywnie miała charakter postępowy i wyzwolenczy, gdyż prowadziła do powstania niepodległej Bułgarii. Podkreślenie tej dwoistości wojny 1877/78 r. stanowi godny uwagi element artykułu. O udziale Bułgarów w wojnie rosyjsko-tureckiej pisał także I. Petkow⁹.

Dwie dalsze rozprawy dotyczą współdziałania emigrantów bułgarskich w walce o wyzwolenie kraju. Niewielki przyczynek dotyczy działalności tymczasowej administracji rosyjskiej w Bułgarii w latach 1877 - 1879¹⁰.

Radziecki historyk A. A. Ułunjan opublikował 26 dokumentów dotyczących stosunku rosyjskich władz wojskowych do ludności tureckiej w Bułgarii podczas wojny¹¹.

Tradycyjnym przedmiotem badań związanych z odzyskaniem niepodległości są dzieje dyplomacji. I. Panajotow ogłosił dwa artykuły dotyczące przygotowania traktatu w San Stefano oraz kongresu berlińskiego¹². Przedmiotem analizy stała się europejska dyplomacja oraz różnorodne interesy wielkich mocarstw na Bał-

⁷ Chr. Christov, *Osvobożdenieto na Bălgarija i kresnensko-razložkoto västanie*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 6.

⁸ V. Chadżinikołow, *Za bălgarite v osvoboditelna vojna i za nejnija charakter*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 1.

⁹ I. Petkov, *Osvoboditelnata rusko-turska vojna i pomoštta na bălgarite pri boevete okolo Pleven prez 1877 g.*, „Novo vreme”, 1967, nr 12.

¹⁰ J. Mitev, *Besarabskite bălgari i osvobożdenieto na Bălgaria*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 1; C. Genov, *Bălgarskata emigracija i nacionalnoosvoboditelnoto dvizhenie v navečerieto na rusko-turskata vojna ot 1877 - 1878 g.*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 1; M. G. Manolova, *Vremennoto rusko upravlenie v Bălgaria prez 1877 - 79 g i poštenskoto delo*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 6.

¹¹ A. A. Ułunjan, *Novi dokumenti iz istorijata na rusko-turskata vojna v 1877 - 1878 g.*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 1.

¹² I. Panajotov, *Iz diplomaticeskata istorija na sanstefanskija dogovor*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 5; I. Panajotov, *Iz diplomaticeskata podgotovka na berlinskija kongres*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 2.

kanach, które doprowadziły do przekreślenia umowy w San Stefano i uchwał berlińskich. Autor podkreśla dążenie narodu bułgarskiego do utworzenia własnego państwa w narodowych granicach włącznie z Macedonią, czemu sprzyjała wyzwolénca akcja Rosji, której przeciwstawiały się mocarstwa zachodnie. Niektóre problemy stosunku państw europejskich do Bułgarii w końcu XIX i na początku XX w. były przedmiotem zainteresowania A. Pantewa, R. Popowa i W. Bożinowa¹³. A. Pantew i R. Popow zwracają m. in. uwagę na własne cele Wielkiej Brytanii i Serbii w polityce wobec Bułgarii. Artykuł W. Bożinowa nosi charakter wstępnej informacji o wynikach badań w archiwach francuskich, za którą zapewne nastąpią dalsze publikacje.

W wielu wymienionych artykułach przewijała się kwestia macedońska, przy czym autorzy zakładali za udowodnioną tezę o bułgarskim charakterze ludności Macedonii. Stanowiło to punkt wyjścia dla istotnych ocen. Wyłącznie kwestii macedońskiej poświęcony był artykuł M. Wojnowa, charakterystyczny dla poglądów historyków bułgarskich¹⁴.

Autor analizuje proces kształtowania się języka i narodowości bułgarskiej od okresu upadku cesarstwa bizantyjskiego do końca XIX w., stwierdzając, że do połowy XIX w. wszystkie źródła wykazują bułgarski charakter mieszkańców Macedonii. Stąd pochodziło wielu wybitnych działaczy bułgarskiego odrodzenia narodowego. Jeszcze w 1870 r. źródła tureckie pisały o Bułgarach w Macedonii. Problem odrębności etnicznej Macedonii pojawił się według Wojnowa pod wpływem nacjonalistycznych kół serbskich. W końcu XIX w. lansowały one pogląd o serbskim charakterze ludności macedońskiej. Macedonizm miał być formą przeciwstawienia się wpływom bułgarskim, toteż ruch narodowy macedoński był finansowany przez nacjonalistów serbskich przeciw Bułgarii.

Artykuł zawiera obszerną i interesującą dokumentację, która ułatwia czytelnikowi zrozumienie, jak skomplikowany stał się problem macedoński w końcu XIX w. Wnioski sugerowane przez autora, iż narodowość macedońska została niejako stworzona przez nacjonalistów serbskich, pozostały jednak dla czytelnika nie udowodnione. Jak wiadomo, problemy kształtowania się świadomości narodowej należą do szczególnie skomplikowanych i wymagają wszechstronnej analizy. Kwestia tożsamości bądź różnicy języka jest tylko jednym z wielu elementów, i to nie najważniejszym (łatwo znaleźć przykłady, gdy tym samym językiem posługują się różne narody), podobnie jak i wpływ czynników zewnętrznych. Sądzić można, że pełne poznanie i wyjaśnienie kwestii macedońskiej wymaga jeszcze wielu badań, w tym także dotyczących problemów ekonomicznych i społecznych oraz rozwoju myśli politycznej.

Przyczynkiem do tych problemów są dwa artykuły poświęcone działaczom politycznym pochodzącym z Macedonii — W. Gławinczewowi oraz Krástjo Petkowowi Misirkowowi¹⁵. Przynoszą one cenne informacje rzeczowe, jednakże zwiła-

¹³ A. Pantev, *Politikata na anglijskoto liberalno pravitelstvo kam Bǎlgarija prez 1880 - 1885*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 2; A. Pantev, *Za anglo-bǎlgarskite otnošenija sled padaneto na St. Stambolov (1894 - 1896 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 4; R. Popov, *Politikata na Sǎrbija kam Bǎlgarija prez perioda na balkanskata kriza (1908 - 1909 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 5; V. Bożinov, *Irenska politika sprjamo balkanskite vojni i bǎlgarskoto naselenie v Makedonija*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 6.

¹⁴ M. Wojnov, *Kam vǎprosa za bǎlgarskata narodnost v Makedonija*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 5.

¹⁵ G. T. Madoliev, *Vasil Glavinov — pioner na socialističeskoto dviženie v Makedonija i Ordinsko*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 2; N. Veliev, *Iz politiko-*

szcza drugi z nich budzi pewne wątpliwości metodologiczne. Autor bowiem stwierdza, że Misirkow, który rozpoczął swą działalność polityczną w organizacjach bułgarskich w Rosji, a następnie propagował ideę odrębnej narodowości macedońskiej, był Bułgarem „w głębi duszy”; historykowi w tę głąb zajrzeć trudno, zwłaszcza gdy liczne dokumenty mówią co innego. Artykuł kończy się stwierdzeniem, że „Misirkow idąc po tej zgubnej drodze przyniósł poważną szkodę bułgarskiemu pochodzeniu i językowi”, oraz tezą, że działacz ten stał się ofiarą własnych ambicji i szowinistów serbskich.

Działalność bułgarskich polityków i budzicieli świadomości narodowej była przedmiotem trzech dalszych artykułów¹⁶.

Już w poprzednim przeglądzie zwracał uwagę fakt, iż niewiele tylko prac poświęcono problemom rozwoju gospodarczego Bułgarii w XIX w. W ciągu omawianych trzech lat historia gospodarcza znalazła się zupełnie na marginesie zainteresowań badawczych. Ukazały się dwa artykuły (bułgarski i angielski) dotyczące problemów rozwoju transportu¹⁷, a poza nimi systematycznie publikował studia poświęcone kształtowaniu się klasy robotniczej G. Georgiew¹⁸. Artykuły te, zbudowane według analogicznych zasad, przedstawiają rozwój przemysłu w Bułgarii, źródła rekrutacji robotników i wzrost ich liczby, niektóre problemy położenia oraz kształtowanie się świadomości klasowej. Oparte na różnorodnych źródłach, mają istotne znaczenie dla badań nad początkami ruchu robotniczego w Bułgarii.

Problematyka powstania i rozwoju ruchu robotniczego przyciągała, jak zwykle, uwagę wielu historyków. Badania dotyczyły jednakże tylko lewicy ruchu robotniczego. Cztery artykuły zostały poświęcone poglądom i działalności politycznej „scisłych socjalistów”¹⁹. Dwie dalsze rozprawy omawiały regionalne zagadnienia rozwoju ruchu robotniczego²⁰. Ogłoszono wspomnienia i dokumenty zwią-

-obštstvenata dejnost na Krăstjo Petkov Misirkov, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 5.

¹⁶ Chr. Christov, *Georgi Rakovski i bālgarskata nacionalna revolucija*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 1; V. Sl. Kiselkov, *Sava Dobroplodni*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 4; L. Erichonov, *Ljuben Karavelov v prepiskata na ruskite diplomati*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 6.

¹⁷ M. Devedžiev, *Razvitie na problemata za razširjavane na varnenskoto prinstanište kam ezerata i za sâedinjavaneto mu s devnenskata nizina*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 5; J. H. Jensen, G. Rosegger, *British Railway Builders along the Lower Danube 1856 - 1869*, „The Slavonic and East European Review”, 1968, vol. XLVI, nr 106.

¹⁸ G. Georgiev, *Formiraneto na tjutjunorobotničeskija proletariat v Bālgarija (1878 - 1920 g.)*, „V boj za narodnata svoboda. Godišnik na muzeja na revoljucionното dviženie v Bālgarija”, Sofija 1965; G. Georgiev, *Formiraneto na tekstilnija proletariat v Bālgarija (1878 - 1912 g.)*, „V borba s fašizma. Godišnik na muzeja na revoljucionното dviženie v Bālgarija”, Sofija 1966; G. Georgiev, *Formiraneto za promišlennija proletariat ot industrija za chrani i pitieta (1878 - 1912)*, „Po pătja kam pobedata. Godišnik na muzeja na revoljucionното dviženie v Bālgarija”, Sofija 1967.

¹⁹ I. Samokovilev, *Borbata na tesnite socialisti protiv obštodelstvoto po organizacionnite vāprosi (1900 - 1903 g.)*, „Izvestija na instituta po istorija na BKP”, 1967, nr 16; M. Marinova, *Za otnosenieto na tesnite socialisti kam revizionizma i njakoi taktičeski vāprosi na germanskata socialdemokracija prez 1900 - 1904 g.*, „Izvestija...”, 1967, nr 16; M. Marinova, *Bālgarskite marksisti i germanskoto socialdemokratičesko dviženie prez 1903 - 1912 g.*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 3; M. Červendieva, *Tesnite socialisti i rabotničeskite kooperacii*, „Izvestija...”, 1966, nr 15.

²⁰ P. Stojčev, *Rabotničesko i socialističesko dviženije v Plevensko (1893 -*

zane z działalnością jednego z twórców partii marksistowskiej w Bułgarii Georgi Kirkowa i jego żony²¹. Pomoc dla badaczy stanowi bibliografia publikacji dotyczących rozłamu w socjaldemokracji bułgarskiej w 1903 r.²²

Szczególne znaczenie dla początków ruchu robotniczego w Bułgarii miała działalność Dymitra Błagojewa. Analizę poglądów Błagojewa na strategię i taktykę partii robotniczej przeprowadził A. G. Awramow, zbliżoną problematyką zajął się K. Wasilew²³, oprócz tego ukazał się mniejszy przyczynek poświęcony pobytowi Błagojewa w Płowdiu oraz szereg dokumentów²⁴. Opublikowano też zestaw dokumentów o społecznej i zawodowej działalności B. Błagojewa²⁵.

W 1967 r. przypadała pięćdziesiąta rocznica Rewolucji Październikowej, toteż liczne publikacje poświęcono problemom stosunków bułgarsko-radzieckich. Znaczenie rewolucji dla bułgarskiego ruchu robotniczego i przyjaźni bułgarsko-radzieckiej na przestrzeni najnowszej historii przedstawił Chr. Christow²⁶. Ż. Natan omówił niektóre problemy rewolucji w świetle poglądów bułgarskich marksistów²⁷. Artykuł A. M. Sznitmana stanowi przegląd problemów bułgarskich w dziełach Lenina²⁸, W. I. Złydniew zaś zajął się wpływem idei Października na bułgarską literaturę²⁹.

Jednym z ciekawszych artykułów jest rozprawa P. Boewa, poświęcona stosunkowi „ścisłych socjalistów” do rewolucyjnych przemian w Rosji w latach 1917 - 1919³⁰. Autor wyróżnił kilka etapów, w których ocena wydarzeń w Rosji ulegała zmianom, wskazał na wahania i wątpliwości, występujące wśród „tesniaków” w 1918 r., ich przyczyny oraz okoliczności, w jakich zostały przezwyciężone. Poza

1903), „Izvestija...”, 1966, nr 15; V. T a s e v, *Šumenskata socialdemokraticeska organizacija prez perioda 1891 - 1903 g.*, „Izvestija...”, 1967, nr 16.

²¹ *Edin važen otčeten доклад na CK na BRSDP(ts) do rakovodstvoto na II Internacional*, „Izvestija...”, 1968, nr 18; A. K a n t a r d ž i e v, *Spomeni za Tina Kirkova*, „Izvestija...”, 1968, nr 18; G. M l a d e n o v a, D. A n d r e e v, *Pisma ot Tina Kirkova do Georgi Kirkov na fronta (1912 - 1913 g.)*, „Izvestija...”, 1968, nr 18.

²² J. D o l a p č i e v a, C. M i n k o v a, *Razceplienieto na BRSDP prez 1903 g. (anotirana bibliografija)*, „Izvestija...”, 1967, nr 16.

²³ A. G. A v r a m o v, *Dimitar Blagoev za političeskata strategija i taktika na BRSDP(ts) do oktomvrijskata revolucija*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 6; K. V a s i l e v, *Dimitar Blagoev — zabežitelten teoretik na partijata*, „Novo vreme”, 1966, nr 6.

²⁴ P. A n e v, *Dimitar Blagoev i sązdavaneto na socialdemokratičeska organizacija v gr. Plovdiv (1893 - 1901 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 4; M. Č e r v e n d i e v a, J. J. J o t o v, *Dokumenti na D. Blagoev (po slučaj 110 godini ot roždenieto mu)*, „Izvestija...”, 1966, nr 15; E. B o g d a n o v a, *Neizvestni strani ot dejnostta na Dimitar Blagoev v Plovdiv (1894 - 1900 g.)* [dokumenty], „Izvestija...”, 1967, nr 16; St. P o b o r n i k o v, *Pismo na Dimitar Blagoev do Andrej Konev*, „Izvestija...”, 1967, nr 16.

²⁵ E. B o g d a n o v a, *Dokumenti ot i za Bela Blagoeva*, „Izvestija...”, 1968, nr 19.

²⁶ Chr. C h r i s t o v, *Okтомvrijskata revolucija i bālgaro-sāvētskata družba*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 4 - 5; Chr. C h r i s t o v, *Velikaja oktjabr'skaja socialističeskaja revolucija i raboče dviženie v Bolgarii*, „Sovetskoe slavjanovedenie”, 1967, nr 4.

²⁷ Ż. N a t a n, *Marksistkata misl v Bālgarija po njakoi vāprosi na okтомvrijskata revolucija i bālgaro-sāvētskata družba*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 4 - 5.

²⁸ A. M. S n i t m a n, *Bālgarija v idejnoto nasledstvo na V. I. Lenin*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 4.

²⁹ V. I. Z l y d n e v, *Oktjabrskaja revolucija i literaturnyj process v Bolgarii*, „Sovetskoe slavjanovedenie”, 1967, nr 2.

³⁰ P. B o e v, *Kam vāprosa za vlijanieto na velikata okтомvrijska socialističeska revolucija vārchu BRSDP(ts) i otnošenieto na tesnite socialisti kam okтомvri i bolševikite v perioda 1917 - 1919 g.*, „Izvestija...”, 1968, nr 18.

tym stosunek D. Błagojewa do wydarzeń w Rosji został omówiony przez W. Karačiviewa³¹.

Dwa dalsze przyczynki (bułgarski i radziecki) dotyczą udziału Bułgarów w tworzeniu władzy radzieckiej, a inne rozprawy poświęcono oddźwiękowi rewolucji i ruchowi na rzecz pomocy dla Rosji w poszczególnych okolicach Bułgarii³². Ukazały się wreszcie wspomnienia i dokumenty związane z okresem rewolucji³³.

Wśród licznych publikacji poświęconych badaniom nad rozwojem Bułgarii po 1918 r. na uwagę zasługują przede wszystkim plony dyskusji, która toczyła się w Bułgarskim Towarzystwie Historycznym podczas 6 zebrań w okresie od 17 XI 1965 r. do 1 II 1966 r. Zagaił ją Ż. Natan referatem o charakterze, istocie i głównych etapach ewolucji bułgarskiego faszystów. Głos zabierało 12 osób, zarówno historyków, jak i uczestników wydarzeń. Niezmiernie ciekawa dyskusja dotyczyła nie tylko problemów określonych zasadniczym tematem, lecz także szeregu innych podstawowych zagadnień dziejów Bułgarii w latach 1918 - 1944. Materiały zostały następnie opublikowane w czasopiśmie „Istoričeski pregled”³⁴.

Ż. Natan swoje uwagi oparł na znanej definicji faszystów, sformułowanej przez G. Dimitrowa (fasyzm to otwarta dyktatura najbardziej reakcyjnych grup kapitału finansowego), zastrzegł jednak, iż określenie to nie odpowiada sytuacji istniejącej obecnie w niektórych krajach. Jako przyczyny przejścia do faszystow-

³¹ V. Karačiview, *Dimitar Blagoev v zaštita na Velikata oktomvrijska socialističeska revolucija*, „Novo vreme”, 1967, nr 6.

³² P. Panajotov, *Novi dann i utočnivanja za učastieto na balgari v borbata za savetska vlast*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 4-5; V. I. Kiselev, *Oktomvri i bālgarskite selskostopanski kolektivi v Ukraina*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 4-5; D. Stojanov, *Plovdiv i okrāgāt v podkrepa i zāštita na Savetska Rusija (1921-1922 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 4-5; G. V. Dimitrov, *Pirinskijat kraj v zāštita i podkrepa na Savetska Rusija (1918-1922)*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 4-5; G. Radev, S. Arabadžiev, *Velikata oktomvrijska socialističeska revolucija i revolucionnoto dviženie v tārnovski okrāg (1918-1919)*, „Izvestija...”, 1968, nr 18; I. Petkov, *Borbata na trudeštite se ot plevenski kraj pod rākovodstvoto na BKP v zāštita na Sāvetskata republika*, „Izvestija...”, 1968, nr 19; T. T. Conov, *Pārvi otzvuci na fevruarskata i Oktomvrijskata revolucija v šumenski okrāg*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 4-5.

³³ K. D. Dimitrov (Božikov), *Kak se pobratimjavachme s ruskite vojnici na južnija front*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 4-5; K. Chalačev, *Iz spomenite mi za vlijaneto na oktomvri vārchu našija flot*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 4-5; D. Vasilev, *Borbata na BKP v pomošt na gladuvaštite v Savetska Rusija [dokumenty]*, *Izvestija...*, 1968, nr 18; N. Krāsteva, *Interesen dokument za položienieto v Bālgarija i centralnite sili v navečerieto na oktomvrijskata revolucija*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 4-5.

³⁴ Ż. Natan, *Charakter, šāštnost i glavni etapi v razvitieto na bālgarskija fašizam*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 6; Ja. Jonov, *Po njakoi vāprosi na bālgarskija fašizam*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 1; V. Mičev, *Za periodite na fašistkata diktatura ot 1934 do 1944 g.*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 2; P. Kostov, *Ustanovjavane, charakter, etapi i neprekāsnatost na fašistkata diktatura v Bālgarija*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 3; K. Kožucharov, *Zemedelskijat sajuz i bālgarskijat fašizam*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 6; I. Dimitrov, *Njakoi svoeobrazija v razvitieto na fašizma v Bālgarija*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 1; M. Genovski, *Monarchijata, samostojatelnoto zemedelsko upravlenie i bālgarskijat fašizam*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 3; N. Genčev, *Nužni sa sariozni izsledvanija za fašizma v Bālgarija*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 4; S. Radulov, *Za ideologijata na bālgarskija fašizam*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 5; O. Kāzasov, *Fašizam i bālgarskite partii*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 5; V. Chadžinikolov, *Ošte za fašizma i negovite osobennosti v Bālgarija*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 6; N. Conev, *Fašistkata diktatura i narodnijat blok*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 6.

skiej formy rządzenia w Bułgarii w 1923 r. wskazał: 1. narastanie zasadniczego konfliktu między rządem Stambolijskiego a wielkim kapitałem, 2. niezadowolenie w szeregach armii, zwłaszcza wśród oficerów, z powodu traktatu pokojowego, który nakazywał zredukować liczbę wojska i zmniejszyć terytorium państwa, 3. chęć burżuazji zlikwidowania partii komunistycznej.

Analizując ewolucję form rządzenia w 1923 r. Ż. Natan podkreślił szereg specyficznych zjawisk występujących w Bułgarii. Podjął zwłaszcza polemikę z niektórymi tradycyjnymi ocenami marksistowskiej historiografii bułgarskiej, która na ogół przejmowała bezpośrednio sformułowania używane w toku ostrej walki politycznej przez komunistów, nie zawsze precyzyjnie oddające istotę zjawisk politycznych i społecznych. W dotychczasowych publikacjach okres od 9 VI 1923 r. do 9 IX 1944 r. traktowano jednolicie jako lata rządów faszystowskich, wskazując jedynie na pewne zmiany metod rządzenia oraz grup sprawujących władzę. Ż. Natan zwrócił natomiast uwagę, że teza o ciągłości rządów faszystowskich zaciera istotne różnice między burżuazyjnymi partiami politycznymi i uniemożliwia krytyczną analizę działalności partii komunistycznej. Trudno na równi z rządami A. Cankowa traktować okres od 21 VI 1931 r. do 19 V 1934 r., gdy u steru rządów znalazł się gabinet Bloku Ludowego (była to koalicja partii burżuazyjnych, która stała w opozycji wobec Cankowa i zdobyła większość w wyborach do Zgromadzenia Narodowego). Podstawą takiej oceny jest sposób dojścia do władzy Bloku i całokształt jego polityki. Koniec rządów Bloku przyniósł przewrót o charakterze faszystowskim (choć miał on szereg cech szczególnych). Od 1936 r. pełnię władzy przejął car (rządy monarchofaszystowskie). Ż. Natan wyraził też wątpliwość, czy ostatni rząd Bułgarii burżuazyjnej (K. Murawiewa w początkach września 1944 r.) można uznać za faszystowski³⁵.

W dyskusji zarysowało się kilka odmiennych stanowisk. Przede wszystkim przedstawiono argumenty na rzecz ujęcia tradycyjnego, o ciągłości rządów faszystowskich od 1923 r. do powstania 9 IX 1944 r. Pogląd ten reprezentowali Ja. Jonow i P. Kostow, a w nieco zmodyfikowanej formie także i W. Chadżinikołow. Ten ostatni zwrócił uwagę, że określa się to jako linię konserwatywną, w przeciwstawieniu do nowatorskiej, lecz podobne określenia mogą zaszkodzić twórczej atmosferze dyskusji. Domyślać się więc można, iż polemika była nader zażarta, wiążąc się zarazem z problemami aktualnymi. Teksty opublikowane tej atmosfery debat oczywiście oddać nie mogą.

Wymienionych trzech dyskutantów przedstawiło szereg ciekawych materiałów, które pozwalają lepiej zrozumieć powiązania między stronnictwami politycznymi a wielkim kapitałem i kołami wojskowymi oraz metody rządzenia podczas kolejnych etapów ewolucji politycznej Bułgarii. Ja. Jonow jako podstawowe kryterium oceny, czy rząd jest faszystowski, przyjął kwestię, czy komuniści mogą działać legalnie (polemizował z tym N. Genczew). P. Kostow stwierdził m. in., że rząd Bloku Ludowego zmierzał do przekształcenia dyktatury faszystowskiej w zwykłą dyktaturę, lecz nie zdołał tego osiągnąć. Rząd Murawiewa uznał natomiast za faszystowską próbę rozbicia Frontu Ojczyźnianego. Zbliżone stanowisko zajął W. Chadżinikołow, który ocenił rząd Bloku Ludowego jako wyłom w systemie faszystowskim; został jednakże zachowany stary aparat władzy faszystowskiej. Podobnie za rządów Murawiewa pozostał w całości stary aparat władzy oraz regencja; partie niefaszystowskie dopuszczano przejściowo do rządu, by ratować ustrój społeczny przed rządem rewolucyjnym.

³⁵ Kwestię tę podniósł przed kilku laty I. Dimitrov, *Poslednoto pravitelstvo na burżuazna Bălgarija*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 5.

Pozostali uczestnicy dyskusji w różnym zakresie podejmowali krytykę dotychczasowych sądów historycznych. Dotyczyła ona przede wszystkim metod podejścia do analizy przeszłości, polegających na bezkrytycznym przyjmowaniu tez propagandowych, formułowanych przez partię komunistyczną na potrzeby bieżącej walki politycznej (I. Dimitrow) oraz na wykorzystywaniu jako źródeł niemal wyłącznie materiałów partyjnych i dziennikarskich (I. Dimitrow, N. Genczew, D. Kazasow). Dwaj dyskutanci (K. Kożucharow, M. Genowicz) zwracali uwagę, że ocena rządu A. Stambolijskiego po I wojnie światowej jako burżuazyjno-demokratycznego nie oddaje w pełni istoty jego polityki. Poprzez reformy odchodził on stopniowo od systemu burżuazyjnego i nabierał zabarwienia antykapitalistycznego, toteż wyrażał demokrację plebejską (określenie zaczerpnięte od F. Engelsa). Przewrót z 9 VI 1923 r. oznaczał więc coś więcej niż tylko zmianę formy władzy — także zmianę treści klasowej.

Konsekwencją tych tez — której wymienił historycy nie wyciągnęli — jest konieczność ponownej oceny nieprzyjaznego stanowiska komunistów wobec rządu A. Stambolijskiego oraz ich neutralnej postawy 9 VI 1923 r. wobec przewrotu A. Cankowa.

Najdalej idący program rewizji tradycyjnych ocen zaprezentował D. Kazasow, który zakwestionował (przytaczając szereg ciekawych i mało znanych faktów) faszystowski charakter rządów A. Cankowa, władza faszystowska zaś — według niego — kształtowała się dopiero po obaleniu gabinetu Bloku Ludowego. Wystąpienie to zawierało szereg bardzo ciekawych myśli oraz informacji o faktach, przy czym wyróżniało się świetną formą literacką. Jednakże na ocenach wyraźnie zaważył fakt, iż D. Kazasow związany był w młodości z kołami wojskowymi i uczestniczył w przygotowaniu oraz przeprowadzeniu przewrotu 9 VI 1923 r. Skrajne jego poglądy pozostały odosobnione, na niektóre inne natomiast wyrażano zgodę.

W sprawie oceny Bloku Ludowego przeważał pogląd, iż nie miał on charakteru faszystowskiego (N. Genczew, I. Dimitrow, N. Conew, W. Miczew). K. Kożucharow stwierdził natomiast, że stanowił on poważny wyłom w dyktaturze faszystowskiej, choć organizacji faszystowskich nie zlikwidował.

Przedstawiona w skrócie dyskusja była poważnym wydarzeniem w życiu naukowym Bułgarii, gdyż ułatwiła sprecyzowanie stanowisk oraz krytyczne spojrzenie na dotychczasową historiografię. Można mieć nadzieję, iż dalsze badania pozwolą rozstrzygnąć różnice zdań, tym bardziej że nie będzie nad nimi ciążył ciężar tradycją utrwalonych schematów.

Wydaje się, że pozytywne skutki dyskusji zaczynają się już ujawniać na łamach wydawnictw periodycznych, w postaci pewnego rozszerzenia problematyki i bardziej wnikliwej analizy. W. Miczew ogłosił studium poświęcone przemianom w obozie prawicy bułgarskiej w okresie 1935 - 1936³⁶. W dalszym ciągu jednakże badania nad historią ugrupowań burżuazyjnych pozostały marginesem prac badaczy bułgarskich. Poza wymienionym artykułem krótką, lecz sensacyjnie brzmiącą informację o formach i wysokości wynagrodzenia byłego cara Ferdynanda przez rząd niemiecki ogłosił L. Berow (na podstawie materiałów odnalezionych w NRD)³⁷. Zdecydowana większość publikacji dotyczyła ruchu robotniczego

Wielu autorów podjęło problemy krytycznej oceny taktyki i strategii partii

³⁶ V. Micev, *Utvarždavane na monarcho-fašistkata diktatura v Bălgarija prez 1935 - 1936 i „cankovoto dviženie”*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 6.

³⁷ L. Berov, *Novi dannii za roljata na Ferdinand kato agent na germanskija imperializăm*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 6.

komunistycznej. Problem ten wystąpił w artykule S. Dimitrowej, poświęconym działalności sofijskiej organizacji partyjnej w trudnym okresie po powstaniu 1923 r. do zamachu w katedrze sofijskiej w kwietniu 1925 r.³⁸ Sprawa pojawienia się wówczas tendencji ultralewicowych i terrorystycznych zasługiwałaby na szerszą analizę, gdyż miało to miejsce nie tylko w Bułgarii. Problemom, które wystąpiły po zamachu, poświęcił artykuł B. Grigorow³⁹. Zagadnienia lewicowego odchylenia w BKP w latach 1929 - 1935 były tematem rozprawy K. Petrowa i wystąpiły również w studium D. Szarłanowa⁴⁰. Zmiany w koncepcjach politycznych ruchu komunistycznego w latach 1934 - 1935 oświetlili W. Chadżinikołow, R. P. Triszina (ZSRR) oraz G. Radew⁴¹.

Problematyki ruchu robotniczego dotyczyło też szereg innych artykułów⁴², dokumentów⁴³ i wspomnień⁴⁴. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują nie-

³⁸ S. Dimitrova, *Sofijskata partijna organizacija sled poraženieto na septemvrijskoto västanie — dekemvri 1923 do april'skija atentat 1925 g.*, „Izvestija...”, 1967, nr 16.

³⁹ B. Grigorov, *Moskovskoto saveštanie na BKSM (30 mart — 7 april 1926 g.)*, „Izvestija...”, 1966, nr 15.

⁴⁰ K. Petrov, *Kam istorijata na rusenskata partijna organizacija prez levo-sekstantskija kurs na BKP (1929 - 1935 g.)*, „Izvestija...”, 1968, nr 19; D. Szarłanov, *Sazdavane i dejnost na legalnata pomoštna organizacija (1929 - 1934 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 5.

⁴¹ V. Chadżinikołow, *Bälgarija — pärvata strana na naroden front meždu rabotnici i seljani ošte do sedmija kongres na Kominterna*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 1; R. P. Grišina, *Povorot Kominterna k politike narodnogo fronta i BKP*, „Sovetskoe slavjanovedenie”, 1967, nr 6; G. Radew, *Dejnostta na BKP za izgraždane na edinija antifašistki učitel'ski front (1934 - 1944 g.)*, „Izvestija...”, 1966, nr 15.

⁴² S. A. Arabadžiev, *Selskite ženski buntove väv velikotärnovsko prez 1918 g.*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 5; Ju. Markov, *Iz borbite na rusenskite trudešti se v perioda na revoljucionnata kriza sled pärvata svetovna vojna (1918-1919)*, „Izvestija...”, 1968, nr 18; T. V. Dimitrov, *Organizacionno razrastvane i ukrepvane na BKP v pirinski kraj prez 1918 - 1922 g.*, „Izvestija...”, 1968, nr 18; P. Boev, *Prisäedinjavaneto na balkanskite komunističeski partii kam Kcunističeskija internacional 1919 - 1921 g.*, „Izvestija...”, 1966, nr 15; I. Petkov, *Vestnik „Komunist” — bčen organ na plevenskata okražna partijna organizacija sled pärvata svetovna vojna*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 3; M. Petrova, *Selišta, vzeli učastie v septemvrijskoto västanie 1923 g.*, „V boj za narodna svoboda. Godišnik...”; D. Dimov, *Kam väprosa za nelegalni politzatorničeski peč (1923 - 1941 g.)*, „Po päťja kam pobedata. Godišnik...”; J. Tenčev, *Iz borbite na RMS prez perioda na ikonomičeskata kriza ot 1929 do 1934 g.*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 4; M. N. Mirkov, *Iz dejnostta na BKP v carskata armija prez perioda 1929 - 1935 g.*, „V borba s fašizma. Godišnik...”; M. Tomova, *Iz borbite na BKP za ovladjavane na obštinskie säveti u nas prez 1930 - 1934 g.*, „V boj za narodna svoboda. Godišnik...”; M. Basmadžieva, *Dejnostta na parlamentarnata grupa na Rabotničeskata partija v XXIII Obiknoveno narodno säbranie prez 1931 - 1933 g.*, „V borba s fašizma. Godišnik...”; T. Angelova, *Koga i kak be proveden šesti razširen plenum na CK na BKP?*, „Izvestija...”, 1967, nr 16.

⁴³ N. I. Krasteva, *Beleški za Nikola Sakarov za voinskoto västanie prez 1918 g.*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 6; P. Boev, *Dwa dokumenti za bratislavskata konferencija na balkano-dunavskite komunističeski partii*, „Izvestija...”, 1968, nr 19; S. Stoimenov, *Beleški na Vasil Kolarov värchu spomeni na Nikola Agänski za septemvrijskoto västanie prez 1923 g.*, „V borba s fašizma. Godišnik...”; T. Angelova, M. Getova, M. Goranova, *Dokumenty za VI plenum na BKP (po slučaj trideset godini ot negovoto proveždanie)*, „Izvestija...”, 1966, nr 15; D. Sirkev, *Dokumenty za solidarnostta na bälgarski narod s ispanskata republika (1936 - 1939 g.)*, „Izvestia...”, 1966, nr 15; Ž. Cvetkov, *Dimitar Kaljaški. Pisma ot zätvora, 1936 - 1941 g.*, „Po päťja kam pobedata. Godišnik...”

⁴⁴ T. A. Pljuškov, *Ad „Bälgarska knižnica” (spomeni)*, „Izvestija...”, 1966,

zmiernie obszerne opracowania S. Stoimenowa, których autor obok wspomnień własnych wykorzystywał materiały archiwalne. Zaznaczyć należy, że wspomnienia K. Dramaliewa dotyczą również okresu II wojny światowej i wydarzeń bezpośrednio poprzedzających utworzenie władzy ludowej, uzupełniając przy tym i potwierdzając wspomnienia I. Marinowa, o których jeszcze będzie mowa.

Szereg publikacji (w tym także historyków z ZSRR i Czechosłowacji) poświęcono G. Dymitrowowi, którego życie i dzieło jest stałym przedmiotem badań historyków bułgarskich⁴⁵. Dwa dalsze artykuły dotyczą działalności innych rewolucjonistów⁴⁶.

Mniejszym zainteresowaniem cieszyła się polityka zagraniczna Bułgarii; przedmiotem analizy były stosunki z ZSRR oraz z Jugosławią⁴⁷. Radziecki historyk M. D. Dichan zajął się działalnością bułgarskich emigrantów na Ukrainie⁴⁸, jedynie zaś artykuł z pogranicza historii gospodarczej dotyczył początków spółdzielczości produkcyjnej w Bułgarii⁴⁹.

nr 15; B. Iliev, *Kasircneto prez 1938 godina na deputatite komunisti ot XXIV Obiknovenno narodno sãbranie*, „Po pãtja kam pobe data. Godišnik...”; D. T. Ananiev, *V naçaloto na tridesite godini*, „V borba s fašizma. Godišnik...”; K. Dramaliev, *Spomeni 1920 - 1944*, „V borba s fašizma. Godišnik...”; S. Stoimenov, *Stranici iz tehnija život. Spomeni za deji na Bãlgarskata komunističeska partija i Rabotničeskija mladežki sãjuz*, „V borba s fašizma. Godišnik...”; S. Stoimenov, *Stranici iz tehnija život*, „Po pãtja kam pobe data. Godišnik...”; S. Stoimenov, *Lenin, oktombri, SSSR. Borbata na trudeštite se v zaštita na Sãvetskata republika*, „Po pãtja kam pobe data. Godišnik...”; S. Stoimenov, *Stranici iz revoljucionnite bitki na Bãlgarskata komunističeska partija i Rabotničeskija mladežki sãjuz*, „Po pãtja kam pobe data. Godišnik...”; S. Stoimenov, *Svobodata se koveše s borba i pero*, „Po pãtja kam pobe data. Godišnik...”; P. Kolarov (Franeke), *Sanitarnata služba na internacionalnite brigady v Ispanija (1936 - 1938)*, „Izvestija...”, 1967, nr 16.

⁴⁵ P. Radenkova, *Georgi Dimitrov v emigracija. Dopãlnenija kam letopisa za zivota i revoljucionnata mu dejnost (mart 1925 — dekemvri 1928 g.)*, „Izvestija...”, 1966, nr 15; P. Radenkova, *Novi danni za života i revoljucionnata dejnost na Georgi Dimitrov (januari 1929 — mart 1933 g.)*, „Izvestija...”, 1967, nr 16; V. Chadžinikolov, *Georgi Dimitrov — deputat na Vãrchovnija sãvet na SSR*, „Izvestija...”, 1966, nr 15; V. Chadžinikolov, *Iz dejnostta na Georgi Dimitrov za spasjavaneto na Ernst Telman*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 3; Z. Vetik [Czechosłowacja], *Otvzvukãt na lajpcigskija proces v čechosłowackija pečat*, „Izvestija...”, 1968, nr 19; G. Černjavski [ZSRR], *Novi danni za otnošenieto na Georgi Dimitrov kam MOPR*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 6; G. M. Ganev, *Dokumenti ot rumãnskite policejski archivi vãv vrãzka s arestuvaneto na Georgi Dimitrov prez 1922 g.*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 4 - 5; P. Radenkova, E. Kabalčieva, *Stenografski protokol ot pãrvija razpõt na Georgi Dimitrov na lejpcigskija proces (23 septemvri 1933 g.)*, „Izvestija...”, 1968, nr 19; B. Grigorov, *Statii i dokumenti na Georgi Dimitrov ot 1924 i 1925 g. Nevključeni v izdavenite mu sačinija*, „Izvestija...”, 1968, nr 19.

⁴⁶ A. M. Šnitman [ZSRR], *Christo Kabakčiev i procesat sreštu CK na BKP*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 5; M. Marinova, *Roman Petko Avramov*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 4 - 5.

⁴⁷ D. B. Mel'cer, *K voprosu o priznanii Bolgarijej Sovetskoj Rossii (1920 - 1923 gg.)*, „Sovetskoe slavjanovedenie”, 1968, nr 1; V. Chadžinikolov, *Pãrvoto predstavitelstvo na Inturist v Bãlgarija*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 2; Z. Mičeva, *Bãlgaro-jugoslawsko kulturno sblizenie prez 30-te godini (1933 - 1940 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 3; K. Mančev, V. Bistricki [Czechosłowacja], *Bãlgaro-jugoslawskoto sblizenie i Čechosłowackija (1933 - 1937 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 4.

⁴⁸ M. D. Dichan, *Dejnosta na bãlgarskite poličeski emigranti v južna Ukraina prez 1925 - 1929 g.*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 4 - 5.

⁴⁹ B. P. Mateev, *Kollektivizacija v SSSR i kooperativnoe dviženie v Bãlgarii v 30-ch — naçale 40-ch godov*, „Sovetskoe slavjanovedenie”, 1967, nr 1.

Bardzo dużym zainteresowaniem historyków cieszył się nadal okres II wojny światowej. Wskazać należy na wstępie artykuł N. Gornenskiego⁵⁰, który podjął próbę oceny znaczenia bułgarskiego ruchu antyfaszystowskiego dla innych narodów Półwyspu Bałkańskiego. D. Bakalow w dwóch rozprawach zajął się udziałem Bułgarskiej Partii Robotniczej w wyborach do XXV Zgromadzenia Narodowego oraz działalnością wybranych wówczas posłów BPR w parlamencie⁵¹. Problemy kształtowania się i rozwoju Frontu Ojczyźnianego rozważał D. Szarlanow⁵².

Na szczególną uwagę zasługuje studium D. Tiszewa, poświęcone udziałowi Bułgarskiego Ludowego Związku Chłopskiego w walce przeciw monarchii⁵³. Problemy historii ugrupowań nierewolucyjnych podczas II wojny światowej od szeregu lat nader rzadko stanowiły przedmiot badań historyków bułgarskich. D. Tiszew przedstawił krótki rys rozwoju BZNS od początku jego istnienia, dając zarazem charakterystykę klasową tej organizacji. Na tej podstawie zarysował różne tendencje, jakie ujawniły się w BZNS podczas wojny, stosunek do niego komunistów, a także stanowisko głównych ugrupowań ruchu ludowego wobec kluczowych problemów lat 1941 - 1944. Na podstawie bogatego materiału faktycznego autor kończy: „Jeśli mowa o wkładzie BZNS w walkę przeciw monarchofaszystowskiej dyktaturze... trzeba podkreślić, że ten wkład, w porównaniu z wkładem partii komunistycznej, jest bardzo mały. Nie odpowiada on miejscu, które BZNS zajmował w naszym kraju, oraz jego wpływom wśród ludności wiejskiej”. Spowodowało to rozbieżności wewnątrz BZNS, stanowiąc jego charakter, karierowiczostwo części przywódców i walki między nimi. W latach wojny postępowała w tej partii polaryzacja, a zwłaszcza zwrot na lewo w masach członkowskich. Artykuł D. Tiszewa ułatwia nie tylko poznanie przemian w Bułgarii lat wojny, lecz i sytuacji w okresie wyzwolenia kraju.

Wśród pozostałych publikacji wymienić należy trzy artykuły W. Wałowa o działalności komunistów w armii (temat dotąd mało znany)⁵⁴ oraz liczne artykuły i dokumenty dotyczące działalności partyzanckiej w Bułgarii⁵⁵. Tematyka ta

⁵⁰ N. Gornenski, *Kam vǎprosa za antifasistkata solidarnost na bǎlgarskija narod s drugite balkanski narodi po vreme na vtorata svetovna vojna*, „Izvestija...”, 1968, nr 19.

⁵¹ D. Bakalov, *Učastieto na BRP v parlamentarnite izbori za XXV ONS (dekemvri 1939 — januarii 1940 g.)*, „V boj za narodna svoboda. Godišnik...”; D. Bakalov, *Dejnostta na parlamentarnata grupa na BRP v XXV Obiknoveno Narodno Sǎbranie (1940 - 1941 g.)*, „V borba s fašizma. Godišnik...”

⁵² D. Šarlanov, *Otečestvenijat front i najnovata istorija na Bǎlgarija*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 2.

⁵³ D. Tišev, *BZNS i vaoraženata borba na bǎlgarskija narod protiv monarcho-fašistkata diktatura (1941 - 1944 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 3.

⁵⁴ V. Valov, *Dejnost na BKP i RMS v Sofijskija garnizon*, „V boj za narodna svoboda. Godišnik...”; V. Valov, *Dejnostta na BKP i RMS v Sofijskija garnizon prez vtorija etap na vaoraženata borba (1943 - 1944 g.)*, „V borba s fašizma. Godišnik...”; V. Valov, *Njakoi dannii za dejnostta na BKP i RMS v 13-i, 14-i, 22-ri, 25-i pechoten i 7-mi divizionen artilerijski polk (1939 - 1944 g.)*, „Po pǎtja kam pobedata. Godišnik...”.

⁵⁵ S. Petrov, *Za etapite na vaoraženata borba na bǎlgarskija narod protiv fašizma prez 1941 - 1944 g.*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 3; D. Dimitrov, *Chr. K'osev. Partizanskoto dviženie v šesta vǎstaničeska operativna zona*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 6; Ž. Cvetkov, *Kam vǎprosa za formiraneto i dejnostta na III narodoosvoboditelna brigada „Georgi Dimitrov”*, „V borba s fašizma. Godišnik...”; M. Milev, *Za njakoi nelegalni radiopredavatelni stancii izpolzvani v perioda na vaoraženata borba*, „V borba s fašizma. Godišnik...”; Ž. Cvetkov, *Učastieto na červenoarmejci vǎv vaoraženata borba na bǎlgarskija narod protiv fašizma (1941 - 1944)*, „V boj za narodna svoboda. Godišnik...”; Ž. Cvet-

jest stosunkowo dobrze zbadana, toteż obok artykułów podejmujących dyskusję w sprawach ogólnych (S. Petrow) ukazywały się przyczynki dotyczące bardzo szczegółowych kwestii (N. Radewa). Trzy publikacje dotyczyły udziału Bułgarów w ruchu oporu innych narodów⁵⁶.

Szereg artykułów poświęcono innym zagadnieniom walki ruchu rewolucyjnego przeciwko faszyzmowi⁵⁷. Na uwagę wśród nich zasługuje studium I. Majera, dotyczące położenia Żydów w Bułgarii podczas wojny.

Inne zagadnienia tylko sporadycznie trafiały na łamy prasy historycznej. I. Dymitrow podjął w niewielkim szkicu problem okoliczności śmierci cara Borysa III, o których dochodziły różnorodne plotki⁵⁸. Temat ten stał się pretekstem do zarysowania sytuacji politycznej w Bułgarii w połowie 1943 r. M. Bożinow przedstawił informację opartą na trzecim tomie wydawnictwa *Foreign Relations of the United States* na temat stosunku USA do Bułgarii w 1944 r.⁵⁹ Marszałek ZSRR W. A. Sudec spisał wspomnienia z walk o wyzwolenie Bułgarii w 1944 r.⁶⁰

Zwrócić należy uwagę, że przed 25 rocznicą powstania Ludowej Bułgarii zaczęły ukazywać się ciekawe wspomnienia z przełomowych dni września 1944 r.⁶¹ Wszystkie one przynoszą szereg ciekawych wiadomości o faktach oraz atmosferze tego okresu. Bez przesady sensacyjnie brzmią niektóre informacje I. Marinowa, ministra wojny ostatniego gabinetu burżuazyjnej Bułgarii. Jak wynika z nich, autor utrzymywał kontakty z działaczami Frontu Ojczyźnianego, a w noc z 8 na 9 września ułatwił przejęcie władzy przez rząd ludowy. Stanowi to godne uwagi

k o v, *Dokumenti za učastieto na červenoarmejski vāv vaoraženata borba na bālgarskija narod (1941 - 1944 g.)*, „V boj za narodna svoboda. Godišnik...”; N. Radewa, *Partizanskite lageri i zemljanki na brigada „Čepinec”*, „Po pātja kam pobeđata. Godišnik...”; N. Belousov, *Instrukcijata na Cvjatko Radojnov „Sāveti na četnika”*, „Izvestija...”, 1968, nr 18; S. Gr. Iliev (Svilen), *Ot Murgaš do Kalno i obratno*, „Izvestija...”, 1968, nr 19.

⁵⁶ P. Dačeva, *Pregled na učastieto na bālgarski antifašisti v narodoosvoboditelnata borba na Cechoslovakija narod (1939 - 1945 g.)*, „V borba s fašizma. Godišnik...”; S. Stoimenov, P. Dačeva, *Dokumenti i materiali za bālgari-účastnici v antifašistkata borba na evropejskite narodi*, „V borba s fašizma. Godišnik...”; P. Dačeva, D. Bratanov, *Dokumenti za učastieto na bālgari-antifašisti v sāprotivitelnoto dviženie protiv chitleristkata okupacija na Belgija i Francija (1940 - 1945 g.)*, „Po pātja kam pobeđata. Godišnik...”

⁵⁷ D. Bakanov, *Masovo-političeskite demonstracii na trudeštite se ot Sofija v perioda na vaoraženata borba 1941 - 1944 g.*, „Po pātja kam pobeđata. Godišnik...”; M. Veličkova, *Učastieto na sofijska remsova organizacija v sobolezata akcija*, „Izvestija...” 1968, nr 18; M. Veličkova, *Sofijska remsova organizacija protiv „Brannik”*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 2; M. Erelijska, *Iz čejnostta na plovdivskata okražna partijna organizacija v pārvija period na vtorata svetovna vojna (I. IX. 1939 - 22. VI. 1941 g.)*, „Izvestija...”, 1967, nr 16; I. Majer, *Iz borbata na bālgarskija narod za spasjavaneto na evreite ot uništoženie u nas (1939 - 1944 g.)*, „V boj za narodna svoboda. Godišnik...”; D. Dimov, *Nelegalnijat politzatorničeski pečat (1941 - 1944 g.)*, „V boj za narodna svoboda. Godišnik...”; K. Calov, *„Literaturen kritik” posleden legalen vestnik na partijata*, „Po pātja kam pobeđata. Godišnik...”

⁵⁸ I. Dimitrov, *Smārtta na car Boris III*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 2.

⁵⁹ V. Božinov, *Politikata na SAŠt sprjamo Bālgarija prez 1944 g.*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 6.

⁶⁰ V. A. Sudec, *Bojna družba*, „Izvestija...”, 1968, nr 18.

⁶¹ I. Marinov, *Pet dni v pravitelstvoto na K. Muraviev*, „Istoričeski pregled”, 1968, nr 3; S. Stoimenov, *Pārvite deset dni na svobodata v Sofija*, „V boj za narodna svoboda. Godišnik...”; D. Kāzasov, *V preddverieto na deteti*, „Plamak”, 1969, nr 1 i n.; N. Dragilev, *Dnevnik na 1944. Godina posledna — godina parva*, „Plamak”, 1969, nr 1 i n.

uzupełnienie relacjonowanej poprzednio dyskusji, w której stanął także problem oceny roli gabinetu K. Murawiewa.

Nieliczne tylko publikacje dotyczyły rozwoju ludowej Bułgarii. Wymieniony już artykuł Szarłamowa przedstawił ewolucję Frontu Ojczyźnianego do 1957 r., przy czym autor zwrócił uwagę na szkodliwe w skutkach ograniczenie jego aktywności z inicjatywy W. Czerwenkowa po 1952 r.⁶² Również w artykule o ruchu młodzieżowym brygad zwraca uwagę D. Trifonow na niesłuszne decyzje tegoż polityka⁶³. Dwa dalsze artykuły przyniosły dodatkowe materiały o stosunkach bułgarsko-radzieckich⁶⁴, radziecki zaś historyk K. Kirjakow przedstawił przebudowę rolnictwa w Bułgarii⁶⁵.

Zaledwie kilka artykułów poświęconych dziejom ludowej Bułgarii nie wynika zapewne z niewielkiego zainteresowania historyków tą problematyką. W świetle publikacji wcześniejszych, omówionych w poprzednim przeglądzie, należy się domyślać, iż badacze bułgarscy przygotowują się do krytycznego przewartościowania niektórych dotychczasowych ocen. Wyniki obserwować będziemy dopiero w latach następnych. Zastanawia natomiast niemal całkowity brak badań z zakresu historii gospodarczej. Stan taki trwa już od dłuższego czasu i nie widać istotniejszych zmian.

Na zakończenie tego przeglądu można postawić hipotezę, że w historiografii bułgarskiej obserwujemy obecnie początek okresu przemian, które przynieść mogą godne uwagi wyniki w postaci rozszerzenia znajomości faktów, wydarzeń i — co jeszcze ważniejsze — oryginalnych ujęć, pogłębiających wiedzę o rozwoju Bułgarii.

Jerzy Tomaszewski

⁶² D. Šarlanov, *Otečestvenijat front...*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 2.

⁶³ D. Trifonov, *Văznikvane i razvitie na mlanežnoto brigadirno dviženie (1946 - 1950 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 5.

⁶⁴ V. Čičovska, *Organizacionno izgraždane i dejnost na bālgaro-sāvetskite družestva (1944 - 1946)*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 4 - 5; D. T. Pesčani [ZSRR], *Sāvetsko-bālgarsko sātrudničestvo v oblastta na chidromelioracijata i na pojavaneto (1948 - 1958)*, „Istoričeski pregled”, 1967, nr 4 - 5.

⁶⁵ K. Kirjakov, *Socialističeskaja perestrojka selского chozjajstva v Narodnoj Respublike Bolgarij*, „Sovetskoje slavjanovedenie”, 1968, nr 1.